

О. М. Полянничкокандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичного виховання
Київський університет імені Бориса Грінченка

ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ В ЇЇ ЦІЛІСНОСТІ В РІЗНИХ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДАХ

У статті проаналізовані погляди різних теоретико-методологічних підходів до пізнання цілісності психічного. Доведено, що пізнання цілісності психіки передбачає розуміння взаємозв'язку свідомого та несвідомого. Традиційно дослідження в галузі психології здійснюються в межах класичного детермінізму і не вирішують проблему пізнання психіки як цілісної системи, здатної до самомоделювання. Описані можливості глибинного дослідження цілісної психіки засобами самопрезентації.

Ключові слова: психіка, свідоме, несвідоме, пізнання, методологія.

Постановка проблеми. Функціонування психіки в її цілісності незмінно перебуває в центрі уваги філософів і психологів. Кожна наукова школа має свій особливий погляд на цілісність психічного, зокрема, у грузинській школі, представниками якої є А. Прангвішвілі, Д. Узнадзе, А. Шерозія та ін., за основу дослідження взято настанову; біхевіоризм зосередив увагу на «вході» подразника й «виході» відповідної реакції, представники: Б. Скіннер, Е.Ч. Толмен, Дж.Б. Вотсон, К. Халл та ін.; інтроспективна психологія (В. Вундт), в основі якої лежить самоспостереження, орієнтована на досягнення переживань, відчуттів, уявлень. Феноменологічне бачення психічного акцентує увагу на категорії «феномен», який пізнається досвідно (Г. Лейбніц, Ф.В.Й. фон Шеллінг та ін.), що є протилежним ноумену, доступному розумовому досягненню – І. Кант. Для феноменологічного дослідження важливими є іманентно задані, апріорні структури спонтанно експлікованого психічного – Е. Гуссерль, за яким прослідковується архетипна сутність психіки. Архетипність впливає на розум, практичні дії та сприяє візуалізації психічного. Пізнання цілісності психіки передбачає розуміння взаємозв'язку свідомого та несвідомого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел із проблеми пізнання цілісності психіки засвідчує, що її дослідження спрямовані на: виявлення способів організації живого тіла та методів об'єктивного спостереження за поведінкою – Арістотель; дослідження витончених явищ душі – Анаксимандр, Геракліт, Демокріт; виявлення «особливого початку» людської душі – Піфагор, Платон.

Серед перших поняття «несвідоме» використовує К. Карус, він зазначає: «Ключ до розуміння сутності свідомих психічних процесів лежить у сфері несвідомого <...> найпершою метою науки психології повинен бути пошук того, яким шляхом

людський розум може спуститися в ці глибини» [1, с. 217–218].

Основоположник психоаналізу З. Фрейд довів, що існують психічні процеси й уявлення, які мають велике значення для душевного життя, хоч і не стають свідомими. З. Фрейд вважає, що такі уявлення пов'язані із сексуальними й агресивними інстинктами, що прагнуть реалізації, вони не усвідомлюються, тому що їм протидіє сила «Супер-Его». На думку З. Фрейда, «несвідоме є психічною реальністю, настільки ж невідомою нам у своїй внутрішній сутності, як реальність зовнішнього світу; несвідоме розкривається даними сновидіння такою же незначною мірою, як і зовнішній світ свідченнями наших органів чуття» [2, с. 318–319]. За твердженням З. Фрейда, свідомість – це якість психічного, яка може приєднуватися або не приєднуватися до інших його якостей. З. Фрейд розрізняє передсвідоме, тобто «зміст, який не присутній в актуальному полі свідомості, але за певних умов може бути усвідомлений, і несвідоме в динамічному розумінні, яке назавжди відірване від свідомості і без використання спеціальної техніки, не може бути усвідомлене» [3, с. 13]. Питання цілісності психіки в роботах З. Фрейда представлено через аналіз взаємозв'язку свідомого та несвідомого, впливу останнього на поведінку загалом. Вагомий внесок у розвиток психоаналітичної теорії зроблено також А. Адлером, Ф. Александером, О. Ранком, А. Фрейд, Е. Фроммом, К. Хорні, К.Г. Юнгом та ін.

На думку А. Адлера, найважливіше місце в несвідомому належить почуттю меншовартості, яке виникає і фіксується у психіці внаслідок того, що дитина відчуває себе слабкою і беззахисною перед дорослим. Згідно з О. Ранком, сутнісні характеристики несвідомого пов'язані з різноманітними переживаннями дитини в перинатальний період.

За К.Г. Юнгом, «прадавнє психічне начало утворює основу нашого розуму подібно до того, як будова нашого тіла започатковується в загальній анатомічній структурі ссавців» [4, с. 75]. Колективне несвідоме як образ світу, що впродовж тривалого часу свого формування викристалізував певні риси – архетипи.

Вирішуючи проблему пізнання цілісності психічного, різні наукові школи часто зосереджувалися на одній з її сфер (свідоме – несвідоме) більше, ніж на іншій. Так, школа біхевіористів – Дж.Б. Вотсон, Б.Ф. Скіннер, Е. Толмен, В. Хантер, А. Бандура та ін. – яка, передусім, зорієнтована на свідому сферу психіки суб'єкта, зводила свої дослідження до вивчення поведінкових особливостей з урахуванням формули «стимул – реакція» (S – R). Гуманісти К. Роджерс, А. Маслоу, Е. Фромм, В. Франкл заперечували продуктивність експериментального дослідження психіки та вивчали смислові її структури. Дослідження психіки в парадигмі інтроспекціонізму відбувалося в ракурсі самоспостереження: онтологічний підхід А. Менегетті, теорія психосинтезу Р. Асаджолі орієнтуються на вивчення психіки в ракурсі залежності суб'єкта від досвіду життя, внутрішнього конфлікту психіки, амбівалентності. У пізнанні психіки трансперсональна психологія С. Грофа враховує перинатальний досвід суб'єкта та можливості розширення його свідомості.

Проблему цілісності психічного вивчали також представники гештальттерапії. Ф. Перлз, вказуючи на залежність поведінки суб'єкта від незавершених потреб, пише: «Питання не в тому, які це конкретно цілісності, а в тому, як пов'язані одні цілісності свідомого з іншими» [5, с. 53].

Вчені грузинської школи А. Прагвашвілі, Д. Узнадзе, А. Шерозія та ін. за основу дослідження брали настанову. Д. Узнадзе зазначає: «Сфера діяльності несвідомого психічного настільки широка, що лежить в основі всієї активності людини як внутрішньої, так і зовнішньої» [6, с. 107]. Дослідження несвідомого та його роль у цілісності психіки відображено в збірнику «Бессознательное: природа, функции, методы исследования» [6].

Л. Виготський пише про взаємозв'язок сфери свідомого з несвідомим: «Несвідоме не відокремлене від свідомого якоюсь непрохідною стіною. Процеси, що починаються в ньому, часто мають своє продовження у свідомому, і навпаки, багато свідомого витісняється нами в підсвідому сферу. Несвідоме впливає на наші вчинки, виявляється в нашій поведінці, і по цим слідам і проявам ми вчимося розпізнавати несвідоме і закони, які управляють ним» [6, с. 75]. Проблему несвідомого порушував П. Гальперін: «Дуалізм «фізичного та психічного», «матерії та духа» становить загальну основу цих уявлень про психіку і несвідому пси-

хічну діяльність» [6, с. 201]. П. Брюно пише: «Несвідоме – це нереалізоване відображення реального» [6, с. 80].

У концепції С. Рубінштейна психічне розуміється як процес, що детермінується умовами взаємодії суб'єкта із зовнішнім світом. Дослідник стверджує: «<...> Психічне має двояку форму існування. Перша, об'єктивна форма існування психічного виражається в житті та діяльності: це первинна форма його існування. Друга, суб'єктивна форма існування психічного – це рефлексія, інтроспекція, самосвідомість» [7, с. 25].

О. Дмитрієв зазначає: «Неможливість «чистого» функціонування свідомого та несвідомого визначається, передусім, тим, що ці процеси мають одночасний перебіг, що саме у своїй єдності та взаємодії вони й утворюють цілісну систему людської психіки» [8, с. 136]. Водночас значною мірою непізнаним залишався несвідомий рівень психічного, що має глибинну зумовленість.

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз підходів до пізнання цілісності психічного в його єдності свідоме/несвідоме.

Виклад основного матеріалу. Згідно із психодинамічною парадигмою, психічне – це системно впорядковане функціональне утворення, яке характеризується синергією свідомого і несвідомого, їх симультанною єдністю. Т. Яценко зазначає: «Орієнтуючись на холистичність психічного, у центр уваги потрапляють взаємозв'язки між фізичним та ідеальним (духовним) світом, це відкриває перспективу дослідницьких можливостей адекватного надання допомоги людині у вирішенні внутрішніх особистісних проблем» [9, с. 79]. Основи єдності духовного і матеріального розкривають питання холистичності процесу пізнання цілісності психіки, взаємозв'язку свідомого та несвідомого як зовнішнього та внутрішнього (латентного).

Досвід психокорекційної роботи в групах активного соціально-психологічного пізнання (далі – АСПП) вказує на суперечливий характер психіки: «Тенденція «від слабкості до сили» суперечить стабілізованому почуттю меншовартості; тенденція самозбереження («до життя») вступає в суперечність із тенденцією «до смерті»; тенденція до єднання з людьми (зокрема й прагнення інтимного єднання) суперечить тенденції психологічної імпотенції» [10, с. 193]. Психологічна імпотенція проявляється «у типовій регресивній поведінці, наприклад, у задрозах, дискредитації інших, мстивості, ревнощах, скупості, відчутті, що тебе обдурили, чогось недодали, готовності до недоброзичливості, у переконанні, що «інші люди зобов'язані <...>», що вони несуть загрозу, у невдячності тощо» [10, с. 172]. Такі деструктивні особливості поведінки, що зумовлені внутрішньою суперечністю цілісності психічного, призводять до руйнування, «омертвіння» стосунків з іншими людьми.

Проблема логічної впорядкованості несвідомого порушена і розроблена в психоаналізі З. Фрейда, К.Г. Юнга, С. Леклера та ін. К.Г. Юнг, зокрема, зазначав, що «у душі є цілі, які перебувають по той бік свідомих цілей, водночас вони можуть навіть вороже виступати назустріч останнім» [11, с. 286]. Відомий французький психоаналітик С. Леклер вважає, що несвідоме проявляється як стійкість «іншої» логіки, яка виявляє виключну потужність, але ніколи не стає єдиною для психіки [12, с. 261]. Л. Виготський вказує: «Несвідоме не є окремо від свідомого якоюсь непробивною стіною. Процеси, що починаються в ньому, часто мають своє продовження у свідомому, і навпаки, багато свідомого витісняється нами в передсвідому сферу» [6, с. 27]. Ця теза Л. Виготського перебуває в гармонії з визначенням предмета психодинамічної теорії – пізнання взаємозв'язку свідомого та несвідомого, що обумовлює цілісність психіки.

Закономірності процесу пізнання психіки, згідно із психодинамічною теорією Т. Яценко, відповідають універсальним (природним) її механізмам і актуалізують її властивість до відображення в матеріалізованих презентантах суб'єкта. На можливостях глибинного дослідження психіки засобами самопрезентації наголошує Т. Яценко. Розроблений дослідницею метод комплексу тематичних психомалюнків (далі – КТПМ) дозволяє пізнавати цілісність психіки з урахуванням об'єктивності суперечностей, що задають базові форми захисту. Дослідниця зазначає, що діалог з автором малюнків має яскраво виражену психодіагностичну спрямованість, наближає до прояснення логіки несвідомого. Т. Яценко пише: «Працюючи з вербально-невербальним матеріалом, психолог лише по-новому розставляє акценти, завдяки об'єктивуванню системних характеристик і логічних взаємозв'язків у матеріалі автора, виявляє спрямованість психіки» [13, с. 126]. Дослідниця стверджує, що архетипи, які виражають психічний зміст в образній формі, дозволяють досліджувати алогічний і часто ірраціональний зміст психіки, що пов'язаний зазвичай з едіпальними залежностями. Т. Яценко підкреслює, що «символ, здатний суміщати різні, іноді діаметрально протилежні, значення, тому символи не можна розуміти анатомічно – їх слід розуміти психологічно як образи» [14, с. 131]. Пізнання цілісності психічного, у єдності сфер свідомого та несвідомого, можливе із застосуванням символічних засобів.

У теорії З. Фрейда «Я» – це інстанція в структурі психіки, яка відповідає за процес адаптації суб'єкта до реальності, а також узгоджує між собою вимоги реальності та двох інших психічних інстанцій: «Воно» і «Над-Я» [15, с. 594]. «Я» репрезентує те, що можна назвати досвідченістю, здоровим глуздом і поміркованістю. «Воно», навпаки, репрезентує пристрасті, є сукупністю інстинктив-

них потягів, з якими народжується дитина, регулюється виключно принципом задоволення, тобто пошуком задоволення інстинктивних потягів і уникненням болю. З розвитком дитини пріоритет у регуляції психічної активності переходить від принципу задоволення до принципу реальності, яким керується «Я». Останнє враховує реальності, можливості задоволення інстинктивних потягів, що репрезентує «Воно». Дитина навчається контролювати свої бажання, відмовлятися або зволікати з реалізацією деяких із них на користь інших, більш важливих. Для більш адекватного і повного розуміння «Я» З. Фрейд диференціює його внутрішню сутність, виділяючи «Я» (внутрішній представник тих принципів, які регулюють стосунки дитини, а потім і дорослого, з оточуючими людьми) і «Над-Я» (розвивається слідом за «Я», з уведенням у спілкування з дитиною батьківських заборон, інтродукція яких відбувається під впливом страху покарання і втрати батьківської любові). Функція «Над-Я» реалізується значною мірою несвідомо, тобто ця інстанція являє собою своєрідне несвідоме сумління. Як зазначає З. Фрейд, сутність психічної динаміки полягає в постійній взаємодії між вродженими інстинктивними потягами («Воно») і внутрішніми представниками зовнішнього середовища – «Я» та «Над-Я». А. Фрейд у роботі «Психологія Я та захисні механізми» показала, що «<...> суттєві частини утворень Я самі несвідомі і потребують допомоги аналізу для того, щоб стати усвідомленими» [16, с. 24].

У середині 1990-х рр. психодинамічна парадигма знайшла синтезоване вираження в узагальнено-структурній Моделі внутрішньої динаміки психіки (Рис. 1). Фрейдівська структура психічного («Супер-Его», «Его», «Ід») включена в модель і доповнена горизонтальними взаємозалежностями, що перебувають у взаємозв'язках за типом синергії й антиномії.

Встановлення структурно-функціональних аспектів психіки, що представлені в Моделі внутрішньої динаміки психіки, дало суттєвий поштовх як для просування в бік адекватного розуміння лінійно-горизонтальних параметрів цілісності психіки, так і для уточнення їхніх взаємозв'язків із «вертикальними» параметрами структури психіки (за З. Фрейдом). Т. Яценко зазначає: «Модель ілюструє цілісність психічного в його динамічних взаємозв'язках, що відображають суперечливу єдність свідомого і несвідомого» [17, с. 110]. Отже, враховуючи фрейдівську «вертикаль», психодинамічний підхід вводить як важливий структурно-функціональний модус «горизонталь». Т. Яценко пише: ««Горизонталь» і «вертикаль» відрізняються взаємозалежністю, якій властива різновекторність тенденцій, що створюють водночас як «взаємопроникнення», так і «противагу» одна одній. Модуси «горизонталь» – «вертикаль»

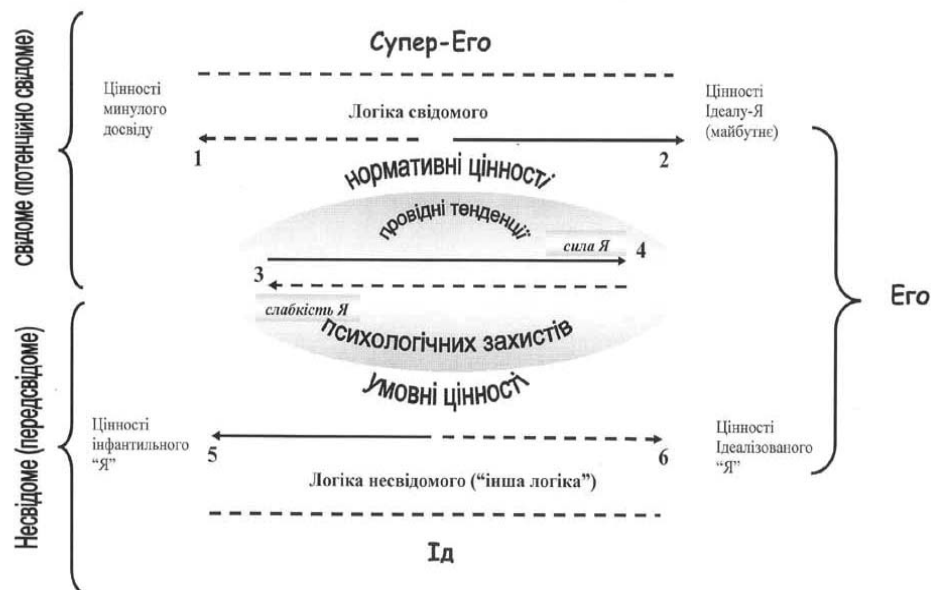

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки

відрізняються здатністю до взаємного співіснування» [17, с. 111]. Модель представляє також підструктури свідомого і несвідомого, що співіснують за законами ізоморфізму та гомоморфізму, симетрії й асиметрії. Пізнання психіки потребує врахування її складної та неоднозначної структури і функціонування.

Висновки. Аналіз наукової літератури із проблеми пізнання психіки в її цілісності засвідчує, що різні наукові школи психології у своїх дослідженнях зосереджуються на одній зі сфер психічного (свідомому чи несвідомому) і залишають поза увагою одну (свідому) чи іншу (несвідому) сферу. Представлено необхідність врахування взаємозалежності сфер свідомого та несвідомого в пізнанні особливостей психіки суб'єкта. Визначені особливості взаємозв'язку сфер свідомого та несвідомого, їх суперечність, здатність психічного до візуалізації, проєкції тощо, дозволяє констатувати, що вивчення лише сфери свідомості, дозволяє пізнати психіку людини частково. Не можна сподіватися на адекватне пізнання психічного за обмеження дослідження лише причинно-наслідковими зв'язками свідомого, в якому несвідоме за своєю природою не може бути представлене прямолінійно, інформаційно, відкрито.

Література:

1. Александер Ф., Селесник Ш. Человек и его душа : познание и врачевание от древности и до наших дней / Ф. Александер, Ш. Селесник ; пер. с англ. – М. : Яхтсмен, 1995. – 608 с.
2. Фрейд З. Толкование сновидений / З. Фрейд ; пер. с нем. – К. : Здоровье, 1991. – 384 с.
3. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ : [сб. произведений] / З. Фрейд ; пер. с нем. – М. : Апрель-Пресс ; ЭКСМО-Пресс, 2001. – 528 с.
4. Юнг К.Г. Человек и его символы / К.Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Дж. Хендерсен и др. ; под ред. К.Г. Юнга. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с.
5. Перлз Ф. Практика гештальт-терапии / Ф. Перлз – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2001 – 384 с.
6. Бессознательное : Природа, функции, методы исследования / под ред. А. Прангишвили, А. Шерозия, Ф. Бассина. – Тбилиси : Мецниереба, 1978. – Т. 1. – 786 с. ; Т. 2. – 686 с.
7. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – 2-е изд. – Питер, 2002. – 720 с.
8. Дмитриев А., Дмитриева Э. Социально-гносеологические аспекты функциональной структуры бессознательного психического / А. Дмитриев, Э. Дмитриева // Бессознательное : природа, функции, методы исследования ; под ред. А. Прангишвили, А. Шерозия, Ф. Бассина. – Тбилиси : Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 131–137.
9. Яценко Т. Методология професійної підготовки практичного психолога / Т. Яценко, О. Глузман, О. Усатенко. – Дніпропетровськ : Інновація, 2014. – 192 с.
10. Яценко Т. Психологічні основи групової психокорекції : [навч. посібник] / Т. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.
11. Юнг К.Г. Отношения между Я и бессознательным / К.Г. Юнг // Собрание сочинений. Психология бессознательного ; пер. с нем. – М. : Канон, 1994. – С. 175–315.
12. Философский словарь / под ред. И. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.

13. Яценко Т. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися / Т. Яценко. – К. : Освіта, 1993. – 208 с.
14. Яценко Т. До проблеми пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки / Т. Яценко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. – 2011. – № 33 (57). – С. 15–27.
15. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж. Понталис ; пер. с фр. Н. Автономовой. – М. : Высшая школа, 1996. – 623 с.
16. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / А. Фрейд. – М. : Педагогика, 1993. – 144 с.
17. Яценко Т., Глузман А. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога / Т. Яценко, А. Глузман. – Днепропетровск : Изд-во «Инновация», 2015. – 396 с.
-

Полянничко Е. Н. Проблема познания психики в ее целостности в различных теоретико-методологических подходах

В статье проанализированы взгляды различных теоретико-методологических подходов к познанию целостности психического. Доказано, что познание целостности психики предполагает понимание взаимосвязи сознательного и бессознательного. Традиционно исследования в области психологии осуществляются в пределах классического детерминизма и не решают проблему познания психики как целостной системы. Описаны возможности глубинного исследования целостной психики средствами самопрезентации.

Ключевые слова: психика, сознательное, бессознательное, познание, методология.

Polyanychko O. M. Problem of psychic cognition in its integrity in different theoretical-methodological approaches

This article analyses different theoretical-methodological views on cognition of psychic integrity. It was proven that cognition of psychic integrity assumes knowledge of interconnection between conscious and unconscious. Psychological researches traditionally are conducted within the scope of classical determinism and does not solve problem of psychic cognition as an integral system. Means of integral psychic deep research are described by the means of self-presentation.

Key words: psychic, conscious, unconscious, cognition, methodology.